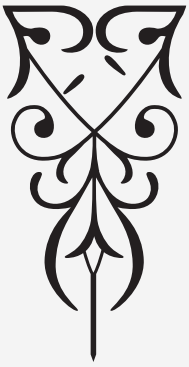

מלאכת מכה בפטיש

סימנים
שב, ב
שיח, יב
שיז, ב
ועוד

תוכן מלאכת מכה בפטיש

פתיחה למלאכת מכה בפטיש 139

א. הסרת שאריות האריגה מהבגד 146

ב. יצירת בגד או כלי שנעשית על ידי קריעה 147

ג. נתינת מילוי לתוך חומר 148
נתינת מוכין לתוך הכר • ניפוח בלונים

ד. הצר צורה בחומר 149

ה. חיבור חלקים באופן זמני 149

ו. קריעת דפי הספר שלא נחתכו 150

ז. המצרף כלי מתכת 150

ח. החזרת רצועות מנעל וסנדל 151

ט. חיבור קבוע בין ב' כלים הראויים לשימוש בפני עצמם 152

י. הרוצה להחזיר כלי לקדמותו ותיקון כלי שהתעקם 152

יא. פתיחת סתימה בכיור 153

יב. הולדת כח שמפעיל כלים 153
מילוי שעון מכני שעמד מלכת (האם יש מכה בפטיש בהולדת כוח בכלים) • כלי שלם שיש בו קפיץ

יג. צינור שעלו בו קשקשין - היתר עשיית מלאכה בשינוי במקום פסידא 154

יד. עשיית כלי מדברים המיועדים לאכילה 156

טו. מכה בפטיש באוכלין 157

טז. איסור מחיאת כף ונגינה בשבת 158

יז. טבילת כלים בשבת 160

פתיחה למלאכת מכה בפטיש

מקור המלאכה במשכן

מלאכת מכה בפטיש הייתה במשכן בגמר המלאכה של הכלים שהשתמשו בהם במשכן[1].

מהות המלאכה

פעולה הנעשית בגמר המלאכה של הכלי[2].

יש שהבינו שמדובר בפעולות האחרונות המאפשרות את השימוש בכלי [ואפילו אם עשה רק מקצת מהפעולות[3], כגון שהיכה בפטיש הכאה אחת בלבד, על אף שצריך הכאות נוספות על מנת לגמור את הכלי[4], בתנאי שפעולה זו נעשתה בתום עיקר מלאכת הכלי, והינה פעולה נפרדת מן הקודמות לה[5]].

1 כתב רש"י (קב: ד"ה המכה) שמכה בפטיש מכה גדולה בגמר החציבה, והאבן מתפרקת ונופלת, וזהו גמר מלאכה של חוצבי אבן, וכן כתב המאירי (שם). תוספות (שם ד"ה מכה בפטיש) הקשו על ביאור זה, הרי במשכן לא היה בניין אבנים, ולכן פירשו - מכוש אחרון שמכה על הכלי בשעת גמר מלאכה. ע"כ. וכן מובא בגמרא (שבת קג.), שהמכה בקורנס על הסדן בשעת מלאכה חייב, שכן מרדדי טסי משכן עושין כן.

2 גמרא (שבת עה:).

3 עיין בביאור הלכה (שמ, יד ד"ה ולא נתכון לקלקל) שאין מכה בפטיש אלא כשבפעולה עצמה נעשה גמר המלאכה של הכלי, אבל אם הן שתי פעולות נפרדות, שעכשיו מקלקל את הכלי ואח"כ יצא מכך שנעשה הכלי, אין חיוב מכה בפטיש. מטעם זה, הפותח בית הצוואר חייב משום מכה בפטיש ולא משום קורע, כיוון שנעשו שני הדברים בפעולה אחת וכמו שיבואר להלן (ואף לרמב"ם הסובר שחיובו משום קורע אין סתירה לזה, ע"ש בביה"ל).

4 כמובא בלשון הרמב"ם (פ"י הט"ז) המכה בפטיש הכאה אחת חייב, וכל העושה דבר שהוא גמר מלאכה הרי זה תולדת מכה בפטיש וחייב, כיצד המנפח בכלי זכוכית והצר בכלי צורה אפילו מקצת הצורה ... הרי זה תולדת מכה בפטיש וחייב. כן הוכיח משם הביאור הלכה (שב, ב ד"ה הלוקט יבולות) שהעושה מקצת מגמר המלאכה חייב, וציין שכן כתב המאירי (עה: ד"ה הצר) בשם גדולי המפרשים. אכן יש לציין שבמאירי כתב שם בשם י"א שדווקא אם נעשה הכלי בבת אחת חייב. וכן משמע גם מפירוש רבנו יונתן (לב: מדפי הרי"ף) שכתב: והמנפח בכלי זכוכית, שהותך ובניפוחו הוא "נעשה מיד ואין צריך תיקון אחר", משמע שאם אין זו הפעולה האחרונה אינו חייב משום מכה בפטיש.

5 כן כתב ערוך השולחן (שיג, סע' טו). עוד עיין במאירי (שבת קה.) במה שהקשה, מדוע אין איסור מכה בפטיש בכתב אות אחת והשלימה לספר וכן ארג חוט אחד והשלימו לבגד, כעין מה שאסרו בגמרא (שבת עה:) להוציא קסמין מהבגד. ותירץ בשם חכמי הדורות בזו הלשון: שלא נאמר מכה בפטיש אלא במלאכה שנשלמה כֻּלה, כגון שחצב אבן בהר ונתפרקה כלה מסביבותיה, ונמצא שנשלמה מלאכת האבן אלא שלא נפלה, וזה מכה בפטיש ומפילה, שנמצא המלאכה בגוף אותו דבר כבר נשלמה. וכן מה שאמרו (שבת עה:) בשקיל אקופי בגלימיה שהרי הגלימא כלה עשויה, אבל באלו לא נשלם הספר והבגד עדיין וכל שהוא עושה לצורך השלמה אינו מכה בפטיש שאם לא כן אף המלאכות שתחלתן וסופן בא כאחד כגון קצירה וכיוצא בה היה ראוי להתחייב בה משום מכה בפטיש. עכ"ל ודו"ק.

לעומתם, יש שהבינו שמדובר בפעולות הנעשות לאחר שהכלי כבר ראוי לשימוש, ומטרתן ייפויו או תוספת עליו, ואילו קודם לכן לא שייכת מלאכת מכה בפטיש[6].

6 בגמרא (שבת עה:) מובא שהמסתת את האבן חייב משום מכה בפטיש. ופירש רש"י (שם ד"ה מסתת): לאחר שנחצבה מן ההר ונעקרה, מחליקה. והרמב"ן (שם עג.) פירש שמכה בפטיש הוא שהאומן מכה על הכלי להשוות עקמימותו וכן על האבן שבבניין להשוותה לחברותיה. העולה מדבריהם, שההכאה בפטיש נועדה לאפשר את השימוש באבן, ומאחר שראויה האבן לשימוש, שוב לא שייכת מלאכת מכה בפטיש. על דברי רש"י יש להקשות לכאורה, מדוע אם כן לא יתחייב מסתת האבן גם משום מחתך ומשום ממחק כשמחליק אותה, ואכן בחידושי הר"ן (שם עה:) כתב, שהמסתת חייב תלת: משום מחתך ומשום ממחק ומשום מכה בפטיש.

התוספות (שם עה: ד"ה והמסתת) נקטו אחרת מהר"ן וכתבו גבי המסתת: אבל משום מחתך וממחק לא מיחייב "דמיירי שכבר היא מרובעת ומתוקנת" אלא שמייפה אותה ועושה בה שירטוטין ויפוי, כעין שעושין עכשיו מסתתי האבנים. עכ"ל. וכן מובא בחידושי הר"ן (שם) בשם יש מפרשים. העולה מדבריהם, שמלאכת מכה בפטיש שייכת דווקא כשהכלי ראוי למלאכה, והוא עושה בו כעת תוספת לנוי. ועוד עיין בגמרא (שבת קב:), שנחלקו רב ושמואל בעניין המסתת, העושה לול של תרנגולים, ודעייל שופתא דקופינא דמרא – בכל אלו, לדעת רב חייב משום בונה, ולדעת שמואל חייב משום מכה בפטיש. בספר היראים (סימן רעד, דפוס ישן – קב) הסביר, שאף רב לא אמר שחייב משום בונה, שהרי אין בניין וסתירה בכלים, אלא אמר זאת רק לאפוקי מדשמואל, וקאמר שאין שייכות למכה בפטיש כל שהוא מחוסר בניין, אבל להלכה אף בונה אין כאן. עכת"ד. משמע מדבריו, שכל עוד לא נגמר הכלי, אין שייכות למלאכת מכה בפטיש לכולי עלמא, ושיטה זו כדברי התוספות וסיעתם. ביותר הדברים מפורשים בלשון המאירי (שבת עה:), שביאר בעניין המסתת את האבן: שעיקר הדבר שאחר שנחצבה והושוית למדתם, אין בה עוד משום מחתך שהרי נעשה הכל, ודין ממחק אין כאן שאין הכונה בה להחליקה להיות תשמיש שלה נוח לו, כענין ממרח רטיה ושף בין העמודים ומוחק את השער מן העור להחליקו, "ואין זה אלא נוי בעלמא ואין כאן אלא גמר מלאכה. וכבר ביארנו שכל שהוא נעשה לגמר מלאכה אף בלא כונת שום מלאכה חייב משום מכה בפטיש". עכ"ל. עוד עיין בריטב"א (שם עג.) שגם כן סובר כדעה זו וכתב, שלכן נקראת מלאכה זו מכה בפטיש כי "היא בעצמה אינה מלאכה, שכבר נגמר הכלי, אלא גמר מלאכה". הנראה בביאור שיטה זו, שמכה בפטיש אינה מלאכה המחוברת דווקא לעשיית הכלי אלא היא פעולה עצמאית, ונכללות בה אותן הפעולות הנעשות לתוספת ולנוי, כשהכלי כבר מוכן לשימוש בפני עצמו.

[לפי דברי התוספות וסיעתם ניתן להבין את דברי הירושלמי (שבת פ"ז ה"ב) שכל מלאכה שלא ידעו מה לסמוך לה סמכוה למכה בפטיש, וציין לירושלמי זה ערוך השולחן (שיג סע' ז). ולכאורה אין לזה ביאור, אלא צריך לומר שלדעת הירושלמי אין שייכות מלאכת מכה בפטיש דווקא לל"ח המלאכות האחרות, אלא היא נחשבת כמלאכה לעצמה, היינו כל פעולה חשובה שנעשית כתוספת על מלאכת הכלי תיחשב למלאכת מכה בפטיש. כעין סברא זו כתב הרב אשר וייס (מנחת אשר ח"ב סי' לד) לעניין איסור שימוש בחשמל, והביא ראיה מדברי הירושלמי הנ"ל.

ולכאורה יש להקשות על שיטה זה מהמובא בעניין פתיחת בית הצוואר (רמ"א שיז, ג) שאם חזר האומן וקשרו אין בו משום מכה בפטיש, הרי לפנינו שאחר שהכלי עשוי אין איסור מכה בפטיש. ניתן לתרץ קושיה זו בכמה אופנים: א. החזו"א (סי' נב סקי"ז) מביא מהריטב"א שחולק על זה ואוסר אף אחר שחזר האומן וקשרו, ואכן בדברי הריטב"א (שבת עה: ד"ה הצר בכלי צורה) מפורש שסובר כתוספות. ב. ניתן לומר שבפתיחת בית הצוואר אחר שחזר האומן וקשרו לא נעשתה הוספה בגוף הכלי, אבל כשישנה הוספה בגוף הכלי חייב].

עוד נראה שמחלוקת זו נוגעת גם למחלוקת אחרת. בגמרא (שבת עה:) איתא: א"ר יהודה:

ויש מי שהרחיב את הגדרת המלאכה אף לפעולות השייכות בעקיפין לעצם עשיית הכלי אלא שנעשות בגמר מלאכתו, כגון הכאה על הסדן ליישר עקמימותו וכן המאמן ידיו למלאכה - אבל דעה זו נדחתה מההלכה[7].

האי מאן דשקיל אקופי מגלימי חייב משום מכה בפטיש, והני מילי דקפיד עלייהו. וכתב על זה הטור (סי' שב) שמדובר שהיה מקפיד שלא ללבוש הבגד עד שיטול הקסמים, וכן כתבו האור זרוע (ח"ב סי' פא) ורבנו ירוחם (ני"ב חי"ד). ואילו הרמב"ם (פ"י הי"ח) פירש שכל שלא מסירם דרך עסק חייב משום מכה בפטיש, אף שלא נמנע מללובשם, וכן פסק בשו"ע (שב, ב). ולכאורה נראה שהטור סובר כשיטת רש"י שרק פעולה המאפשרת לבישת הבגד תיחשב מכה בפטיש, ואילו הרמב"ם סובר כשיטת התוספות, שכל שהוצאת הקסמין מייפה הבגד יש בזה חיוב משום מכה בפטיש.

7 שנינו במשנה (שבת קב:) רשב"ג אומר אף המכה בקורנס על הסדן בשעת מלאכה חייב מפני שהוא כמאמן את ידיו. ובגמרא (שם קג.) אמרו על זה מאי קעביד רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: מפני שמאמן את ידו [-לעשיית המלאכה]. קשו בה בני רחבה: אלא מעתה, חזא אומנתא בשבתא וגמר, הכי נמי דמיחייב, אלא אביי ורבא דאמרי תרוייהו: שכן מרדדי טסי משכן עושין כן. וכתב רשב"א (שם) בשם רב האי גאון, שאביי ורבה לא פליגי על רבה ורב יוסף שמכה בקורנס על הסדן על מנת להרגיל ידו למלאכה חייב, אלא באים לפרש את דבריהם שאינו מאמן את ידו לסתם מלאכה אלא לאותה מלאכה עצמה שהוא עוסק בה, ולכן חייב מפני שזה מכלל המלאכה, כדי שיעשה מלאכתו בתיקון, ותחילת המלאכה היא. עכת"ד. העולה מדבריו, שהעושה פעולה המכינה אותו לעשיית גמר המלאכה של אותו הכלי שהוא עתיד לגומרו חייב משום מכה בפטיש. עוד יש להעיר מפירוש רש"י (שבת עג. ד"ה מכה בפטיש) שכתב שכן אומן מכה בקורנס על הסדן להחליקו בגמר מלאכה. ומשמע לכאורה שאף הכאה על הקורנס חייבת משום מכה בפטיש, וכדברי הרשב"א.

אומנם מפשט הגמרא משמע שאביי ורבא באו לדחות את דברי רבה ורב יוסף, ולמסקנה המאמן את ידיו למלאכה אינו חייב, והמכה בקורנס חייב משום שמרדדי טסי משכן היו עושים כן. כן פירש רש"י (שבת קג. ד"ה עושין כן) שמכים הפטיש על הסדן על מנת להחליק הפטיש כדי שלא יבקע את הטס שהוא דק, וכך כתב במקום נוסף (שם עג. ד"ה מכה בפטיש). מדבריו עולה שרק העושה מלאכה בכלי עצמו מתחייב משום מכה בפטיש. אכן הרב המגיד (פ"י הט"ז) הביא דברי רש"י וכתב שאין דבריו עיקר אלא כמו שפירש ר"ח, שהאומן מכה בפטיש על הכלי להשוות עקמימותיו, וכן על האבן שבבנין להשוותה לחברותיה. ע"כ. אומנם אף לפירושו משמע שאין איסור מכה בפטיש שייך אלא במלאכה השייכת לגמר מלאכת הכלי עצמו בלבד, וכן משמע מסתימת יתר הפוסקים.

עוד עיין בתרומת הדשן (סי' סג) שדן האם מותר לכתוב באצבעו באוויר כעין אותיות על מנת לרמוז לחבירו דבר, והביא שאחד מהגדולים (הוא המהר"ש סי' תכא) אמר שקיבל מרבותיו דאסור, והביא ראיה מהמובא בגמרא (שבת קג.) לעניין חזא אומנותא בשבת הכי נמי דמחייב, שיש לומר שכוונת הגמרא לדחות, שאין שייך בזה איסור תורה, אבל מ"מ שבות דרבנן הוא [אלא שדעת אותו גדול שיש לחלק בין היכא דקעבד מעשה, כגון המאמן את ידיו למלאכה, שבזה נאמר שהוא אסור מדרבנן, לבין היכא דלא קעביד מעשה, כמי שחזא אומנותא שבזה מותר לכתחילה. אומנם עיין בשו"ת תורה לשמה (סי' פח) וביעב"ץ (סי' מא), שביארו את מסקנת הגמרא בדומה לאותו גדול, ולמסקנתם אף מי שחזא אומנותא עובר על איסור מדרבנן, משום דמיחזי כעובדא דחול. ועיין עוד בחזון עובדיה (ח"ה עמ' קנא)]. אבל מסקנת תרומת הדשן (שם) שהדבר מותר, כיוון שבכתיבה באוויר אין רישומו ניכר, והובאו דבריו בב"י (סי' שמ) וברמ"א (שמ, ד). כך כתב גם במ"ב (ס"ק כא), שמותר לראות אומנות בשבת אע"פ שלומדה על ידי זה.

לסיכום, מדברי רש"י (שבת קג.) ומסתימת הפוסקים נראה שאין איסור מכה בפטיש אלא כשעושה המלאכה בכלי עצמו. לדעת הרשב"א (שם) בשם רה"ג, אף המאמן ידו למלאכת גמר הכלי שבו הוא עתיד לעסוק חייב, ולדעת הגדול המובא בתרומת הדשן המאמן ידו

מכה בפטיש בקרקע ובאדם

מלאכה זו מתקיימת לא רק בכלים, אלא אף בקרקע[8] ובגוף האדם[9].

כוונה לעשיית כלי

חידוש מצאנו במלאכה זו[10], רק המתכוון לעשות כלי חייב, ואם לא התכוון, אינו חייב אפילו אם נעשה הדבר באופן של פסיק רישא[11].

למלאכה אסור מדרבנן (אך מאידך, הוא אוסר כל אימון ידו למלאכה, ולאו דווקא אם מדובר במלאכה בה הוא עתיד לעסוק כעת, שלא כחילוקו של הרשב"א). ואילו ליעב"ץ ולתורה לשמה אסור מדרבנן אף לראות אומנות על מנת ללמדה. אומנם כאמור סתימת הפוסקים אינה כן, וכן נראה שהיא גם דעת הרמ"א (שמ, ד) שהתיר לרשום באצבעו באוויר, ולא עלה על דעתו לאסור משום כותב או משום מכה בפטיש.

8 כן כתב הרמב"ם פ"י הט"ז.

9 כמובא בשו"ע (שכח, כח) שהמפיס שחין כדי להרחיב פי המכה כדרך שהרופאים עושים חייב, משום מכה בפטיש.

10 עיין בדברי הרב המגיד שיובאו בהערה 11. מפשט דבריו משמע שרק במלאכת מכה בפטיש נאמר חידוש זה, וכן הסכמת רוב האחרונים. אבל עיין שביתת השבת (כללי דבר שאינו מתכוון ופסיק רישא אות ה) שביאר לפי דברי הרב המגיד הנ"ל, מה שנידה מערמת בבגדיה וטובלת ואין בזה משום כיבוס, ובטעם הדבר כתבו הסמ"ג וריב"א שכל שאינו מתכוון לכבס אין זה נקרא כיבוס. וכן מה שהתיר הרמב"ם להפיס מורסא להוציא ממנה ליחה, ולכאורה מאי טעמא לא אסר לה מטעם דהוי מלאכה שאינה צל"ג. ולפי דברי הרב המגיד כל הנ"ל אתי שפיר [וכך ממש יש לדייק בדברי השיטה מקובצת (כתובות ו:)]. ובהערה א (ד"ה ונראה דאע"ג) ביאר יותר, דאין לחלק בין מכה בפטיש לשאר מלאכות, אלא כל שפעולתו ניכרת, כמו זורע וקוצר וגוזז ומבשל יש לאסור, אבל היכא שהמלאכה נקראת רק ע"ש התיקון, כמו מתקן מנא, אם אינו מתקן שוב לא הוי מלאכה. וציין לפוסקים נוספים שסוברים כך [ויש להעיר שדברי שביתת השבת נאמרים לפי שיטתו בביאור הרב המגיד, עיין להלן הערות 14-13, מה שאין כן לדברי הלחם משנה ודעימיה לא שייך לבאר כך].

לאור גישתו של שביתת השבת הנ"ל, שאין לחלק בין מכה בפטיש לשאר מלאכות, יש לבאר החילוק בין כלים חדשים לישנים, מדוע דווקא בכלים חדשים יש דין מכה בפטיש בהכנסת מוכין לכר או לכסת (שבת מח.) וכן בנטילת שאריות אריגה שעל הבגד (שם עה:), ולכאורה מה החילוק בזה, ובפרט שמצינו מכה בפטיש גם בכלים ישנים שבטלו ממלאכתם כבדלתות הכלים (שם קכב:) או קנה של סיידין ומטה של טרסיים (שם מז.) ועוד, ושם הרי לא חילקנו בין חדשים לישנים. אלא שעיקר החילוק הוא בכוונת האדם לעשות כלי, וכדברי הרב המגיד, וכשהכלי הוא חדש הרי הוא מתכוון לעשותו כלי, ואם הוא ישן הרי זהו סימן שאינו מתכוון לעשותו כלי, ודו"ק.

עיין בדברי הגר"ע יוסף (שו"ת יביע אומר ח"ד או"ח סי' כז אות ג, וכן בסי' לב אות ה, שו"ת יחוה דעת ח"ב סי' נ) שהביא דעות שונות האם כלל זה הינו אף למלאכות נוספות, ע"ש. עוד עיין בעמוד הימיני (סימן כו) שהשתמש הגר"ש ישראלי בדברי הרב המגיד לעניין היתר שריית זרעים, ובמה שהשיב לו על זה הגריא"ה הרצוג (שם). וע"ע בריטב"א (שבת קג.) שביאר היתר פסיק רישא דלא ניחא ליה אליבא דהערוך דווקא היכא דלא אכפת ליה ולא חשיבא ליה כלל, ולכן מחמת עצמו אין לו חשיבות מלאכה, והוא כעין דברי הרב המגיד הנ"ל (ודייק כן בריטב"א גם שו"ת יביע אומר ח"ד סי' לג אות יז).

11 כן הוכיח הרב המגיד (פי"ב ה"ב) מדברי הרמב"ם (שם), שהמכבה גחלת של מתכת פטור, ואם נתכוין לצרף חייב. וכתב על זה הרב המגיד (שם) ומדברי רבינו שכתב שהכל תלוי בכוונתו, נראה שכל שאינו מתכוין אין ראוי לומר בו פסיק רישיה ולא ימות הוא וליחייב מפני שכשהוא מתכוין הוא עושה מלאכה, וכשאינו מתכוין אין בו מלאכה כלל, שהרי אינו רוצה לעשות ממנו כלי דומה לקטימת קיסם שהזכרנו פי"א שכל שאינו קוטמו לחצוץ בו

והסכימו הפוסקים שאף מדרבנן אין לאסור[12].

אבן אם הכלי נשלם מיד עם עשיית הפעולה, או שהוא כבר שלם, אבל המעשה הנ"ל מועיל לשימוש טוב יותר בכלי, חייב בכל אופן, גם אם לא התכוון[13]. ויש חולקים ומתירים בכל אופן, אם הכלי ראוי למלאכתו קודם לכן[14] (אבל יצירת כלי מתחילתו אסורה אף לדעה זו).

שניו, אף על פי שראוי לכך בקטימתו פטור, שכל שהוא מפני תיקון כלי מי שאינו מתקנו פטור ואפילו לר"י המחייב בדבר שאין מתכוין. עכ"ל. והביאו גם הב"י (שיח, יב ד"ה מיחם של נחושת). מבואר מדבריו שבמלאכה זו יש תנאי לחיוב והוא שיתכוון לעשות כלי ואי לאו הכי פטור.

וכעין דברי הרב המגיד יש לפרש בראשונים נוספים: במאירי (שבת מח:) על הא דאין לפתוח בית הצוואר משום מכה בפטיש, כתב: ושמא תאמר הרי מ"מ אמרו שובר אדם את החבית ליטול ממנה גרוגרות ... ומה בין זה לפותח בית הצואר כבר שנו בה ובלבד שלא יתכוין לעשות כלי, ר"ל שעושה פתח כמו שיזדמן ולא פתח הראוי לכלי אבל אם "מתכוין" לעשות פתח הראוי לכלי חייב "ובית הצואר ודאי מכוין" הוא לפתח הראוי. עכ"ל. ועוד עיין הערה 10 לדיוקים נוספים בראשונים שעולים בקנה אחד עם דברי הרב המגיד.

[ועיין מג"א שיח סקל"ז שכתב בהיתר נתינת אלונטית או כלי עופרת סמוך לאש לחממו, אם הוא קרוב כל כך שיכול להתיך שם או לשרוף, ולכאורה הוה ליה לאסור זאת מדין מרפה דבר קשה, שכתב הרמב"ם (פ"ט ה"ו) שהוא חייב משום מבשל, וכתב ע"ז המג"א דהוי דבר שאין מתכוון. וביארו בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' נז ע"פ הרב המגיד (פי"ב ה"ב) הנ"ל].

12 כך משמע מדברי הב"י (שיח, יב ד"ה מיחם של נחושת), מהמג"א (שיח סקל"ו), הגר"א (שיד סוף סקי"א) ובשעה"צ (שיד סקי"ג). ועיין בשו"ת יביע אומר (ח"ד סי' לב אותיות ב-ג) שדחה דעת הסוברים שישנו על כל פנים איסור דרבנן.

13 כך הוכיח הלחם משנה (פי"ב) ממה שנחלקו (יומא לד) האם מצרף חייב, וכן ממיחם של נחושת שחייב בנותן מים מועטין אליבא דר' יהודה (מא.) ולכאורה למה לא יהיה מותר ע"פ דברי הרב המגיד. וחילק הלחם משנה בין שהתיקון הוא בעצם הכלי לבין כשמדובר בפעולה שאינה בכלי כלל: היכא שהתיקון הוא בעצם הכלי, כגון שמשפר את השימוש בכלי וקל וחומר אם עשה תיקון גמור שמאפשר את השימוש בכלי, שבזה אין משמעות אם כיוון לזה או לא, בכל מקרה אסור מהתורה, כי מלאכה זו היא מלאכה גמורה שהייתה במשכן [ולכן נצרך הרב המגיד גופיה (שם ה"א) ליתן טעם אחר להיתר נתינת צוננים למיחם, משום ש"אינו בהכרח גמור שיצרף", וכ"ה בר"ן. ומשמע שאי לאו הכי הוה ליה פסיק רישא ואסור]. אולם היכא שאין מדובר בכלי כלל והוא עושה בו פעולה שאינה מלאכה בעצם, וגם בעקבותיה לא נעשה כלי גמור, כגון במכבה גחלת מתכת ולא נתכוון לצרף או הקוטט עץ להריח בו, בזה חייב רק אם התכוון לזה, כי לא היה כעין זה במשכן. ולדבריו לא שייכים דברי הרב המגיד בכלי גמור שמתקנו או בתיקון היוצר כלי גמור. ציינו לדברי הלחם משנה הנ"ל הגרעק"א (שיח ס"ק יב) והמחצית השקל (שיח סקל"ו). וכן עיין ביאור הלכה (תקי, ג ד"ה אבל בשל מתכות) שהביא דברי הלח"מ, ואסר על פי זה הכנסת שיפוד מתכת מלובן לתוך משקה כדי שיתחמץ, אפילו לסברת הרב המגיד הנ"ל. וכדברי הלחם משנה הנ"ל כתב גם החמד משה.

אמנם אם יצירת הכלי נעשית באופן של קלקול, כגון בשבירת חבית ליטול ממנה גרוגרות או על ידי יצירת נקב, הוכיח בשו"ת מנחת יצחק (ח"ד סי' פב אותיות יד-טז) שבאופן זה אף לשיטת הלחם משנה יש להתיר אם לא מכוון לעשות כלי. כי הרי עניין המלאכה הוא התיקון מנא, וכשהוא מקלקל אין שייך לקרוא לזה בשם מלאכה, ועדיפא מקלקל במלאכה זו מאשר במלאכות אחרות. ודייק דבריו אלו מהגר"א (שיד סע' א ד"ה ואם היה), ע"ש שהאריך.

14 כך משמע מהמג"א (שיח סקל"ו) שהביא דברי הרב המגיד, כדי לבאר טעם ההיתר ליתן מים צוננים לתוך מיחם. משמע מדבריו, שמותר ליתנם אף על פי שגומר בכך את תיקון

יצירת נקב

היוצר נקב לשם תועלת מסוימת[15], בין בקרקע בין בבניין בין בכלים, בין בעץ בין במתכות, הרי זו תולדת מכה בפטיש וחייב[16] (אך אם הנקב נעשה בדרך השחתה הרי זה מקלקל ואסור מדרבנן[17]). מסיבה זו גזרו חכמים על כל יצירת נקב, למעט במקרים מסוימים[18].

כלים חדשים וכלים ישנים

חיוב מכה בפטיש מתקיים בין בכלים ישנים ובין בחדשים, אך קיים הבדל ביניהם: בכלים חדשים האיסור הוא אפילו ניתן הכלי לשימוש והבגד ללבישה ללא פעולה זו[19], אבל בכלים ישנים אין חיוב מכה בפטיש אלא דווקא כשהכלי כבר בטל ממלאכתו הראשונה. אומנם אף בכלים

הכלי. והקשה עליו הגרעק"א שם מדברי הלחם משנה, ואכן הדגול מרבבה ולבושי שרד נדחקו גם כן להעמיד המג"א כדברי הלחם משנה. לעומתם שביתת השבת (כללי דבר שאינו מתכוון ופסיק רישא הערה א) הביא מהישועות יעקב שהבין את דברי המג"א כפשטם, וחילק בין מקרה שנעשה כלי גמור מתחילה, שאסור הדבר, לבין מקרה שהכלי כבר גמור ועומד למלאכה אחרת, והוא רק רוצה לעשות בו פעולה נוספת כדי לחזקו, שבזה ניתן לומר שכיוון שכבר נגמר הכלי לפני כן, אין על פעולה זו שֵם מלאכה מהתורה אלא היכא שהוא מתכוון לחזק הכלי, אבל אסור הדבר מדרבנן מטעם דדומה למתקן כלי, וזה שייך לגזור רק כשיש לו כוונה להוסיף תוספת כלשהי לכלי, וכשאין לו כוונה כזו אין לגזור אף מדרבנן. בזה ניתן להבין מדוע התירו נתינת מים חמים למיחם, ובזה מיירי המג"א. ועל פי זה ביאר הישועות יעקב את היתר לקיטת יבולות מהבגד אם אינו מקפיד עליהן (שו"ע שב, ב). עוד עיין בשו"ת יביע אומר (ח"ד סי' לב אות ד) שמצדד בדעות אלו, כדי לבאר את ההיתר בהברגת בלון סיפולוקס.

15 כתב הרמב"ם (פכ"ג ה"א): העושה נקב שהוא עשוי להכניס ולהוציא, כגון נקב שֶׁבלול התרנגולין שהוא עשוי להכניס האורה ולהוציא ההבל, הרי זה חייב משום מכה בפטיש. דבריו נובעים מהגמרא (שבת קמו.) אמר רבה דבר תורה כל פתח שאינו עשוי להכניס ולהוציא אינו פתח, ורבנן הוא דגזור, משום לול של תרנגולין דעביד לעיולי אוירא ולאפוקי הבלא. ע"כ. אבל כתב בשעה"צ (שיד סק"ט) שדווקא בכלים אמרו תנאי זה, כיוון שהנקב שעושה בהם יש לו שם פתח, הלכך נצרך שיכניס ויוציא, אבל בשאר דברים לא נצרך תנאי זה, אלא יֵאסר כבר אם דרכו של אותו דבר להיעשות בו נקב כזה לתשמיש כלשהו.

16 לשון מ"ב (שיד סק"ח), והוא מהרמב"ם (פכ"ג ה"א). ובמקום אחר (פ"י הי"ד) כתב הרמב"ם שהעושה נקב חייב משום בונה, ותמה הכסף משנה שם על הסתירה בדבריו. ובלחם משנה תירץ דחייב תרתי.

17 שעה"צ שיד סק"ז.

18 דיני עשיית נקב נתבארו בשו"ע (שיד, א-ו וסע' יב), ובדברינו לעיל במלאכת בונה. ע"ש.

19 כמבואר בשו"ע (שב, ב) ובמ"ב שם לעניין הלוקט יבולות.

חדשים, לא אסרו הפוסקים אלא אם עושה מלאכה חשובה[20], כעין אותה שהאומנין עושים בשעת השלמתו של הבגד.

20 נמצא מסיבה זו שמותר להסיר נוצות מהבגד, רמ"א (שב, א). ואפילו בבגד חדש ומקפיד עליו, מ"ב שם סק"ז. ועיין שעה"צ שם ס"ק ט. עוד עיין בחזון עובדיה (שבת ה עמ' עח), שהביא שיטת המקילים ליתן שרוכים חדשים לתוך מנעל שלנו, ועיקר טעמם להתיר הוא שאין מכה בפטיש אלא כשיש איזה צורך במעשה האומן או שיש טורח מיוחד במעשה זה. ודבריו דומים לדברי שעה"צ הנ"ל.

עוד מצאנו אף יותר מזה, בשו"ת רב פעלים (ח"א סי' כו) דן בהיתר כריכת המצנפת (-תרבוש) שעשייתה כרוכה ביצירת כמה קיפולים והידוק במחטים, וכתב שאע"פ שבעשייתה יש טרחא ומעשה אומן, מכל מקום אין לחוש משום מתקן מנא, כי הדרך היא לכרוך אותה ע"ג ראשו, "ודרך לבישה היא זו ולא מקרי מתקן מנא". ורבני ירושלים שאסרו היינו דווקא במקרה שמתקן המצנפת כשהיא לפניו בפני עצמה ולא כשרוצה לחובשה, ע"ש. וכן כתב גם בבא"ח (פקודי ש"ב סי' יד). את דבריו אלו הביא בחזו"ע (שם עמ' צג) על מנת לצרפו להתיר הדבקת טיטולים בתינוקות.

מכה בפטיש ביצירת כלים חדשים

א. הסרת שאריות האריגה מהבגד

זה השולחן

שו"ע שב, ב הלוקט יבולות שעל גבי בגדים, כגון אלו היבולות שבכלי הצמר הנשארים בהם מן האריגה, חייב משום מכה בפטיש, והוא שיקפיד עליהם, אבל אם הסירם דרך עסק, פטור.

סביב לשולחנך

בגמרא (שבת עה:) מובא: אמר רב יהודה: האי מאן דשקיל אקופי (-קשין וקסמים) מגלימי, חייב משום מכה בפטיש, והני מילי דקפיד עלייהו. ע"כ. ופירשו הרא"ש (פ"ז סי' ח) והטור ש"קפיד עלייהו", היינו שהוא לא ילבש את הבגד אם לא יסירו את האקופי. להבנתם, אם לא נמנע אותו אדם מללבוש את הבגד, אין בהסרת היבולות משום מכה בפטיש. לעומתם הרמב"ם (פ"י הי"ח) הבין, שקפיד מוסב על היבולות, וביאר הב"י שכל שאין מסיר היבולות דרך עסק אלא שמתכוון כדי ליפות הבגד, אף אם לא נמנע ללובשו ללא היבולות, חייב משום מכה בפטיש. וכן הוא במאירי ופסקי רי"ד (עה:) שפירשו את קפיד על האקופי.

להלכה פסק בשו"ע (שב, ב) כרמב"ם, וכן כתב במ"ב (סק"י), אומנם בשער הציון (סקי"א) ציין שיש מהראשונים שכתבו כהטור.

זר זהב סביב

המנער טלית כדרך שהאומנים עושים בתום מלאכתם

מ"ב (סק"י) - כתב הרמב"ם (פ"י הי"ח): המנער טלית חדשה שחורה כדי לנאותה ולהסיר הצהוב הלבן הנתלה בה כדרך שהאומנין עושין, חייב משום מכה בפטיש, ואם אינו מקפיד מותר. עכ"ד. ופירוש מקפיד לענין זה גם כן כל שכוונתו כדי ליפות וכמו לענין יבלת.

הנה הב"י הסתפק, אולי כשאינו מקפיד שלא ללובשו בלא זה יהיה מותר, אולם לכתחילה ודאי יש להחמיר בזה, דהוה ספיקא דאורייתא (שער הציון).

ברמ"א (שב, א) כתב שמותר להסיר הנוצות מן הבגד בשבת, וביאר במ"ב (סק"ז) דעתו שמתיר אפילו אם מדובר בבגד חדש ומקפיד עליו. בנוסף ביאר בשער הציון (סק"ט) טעם ההבדל בין הסרת נוצות המותרת לבין הסרת ציהוב האסורה, דהסרת הציהוב היא מלאכה שהאומנין עושים אותה בעת גמר המלאכה והיא חשובה, וכן מורה לשון הרמב"ם "כמו שהאומנין עושין" ולכן היא חמורה יותר.

ב. יצירת בגד או כלי שנעשית על ידי קריעה

זה השולחן

שו"ע שיז, ג

מתירין בית הצואר מקשר שקשרו כובס, שאינו קשר של קיימא; אבל אין פותחין אותו מחדש, דמתקן מנא הוא. הגה: אפילו כבר נפתח, רק שחזר האומן וקשרו או תפרו ביחד כדרך שהאומנים עושין; ולכן אסור לנתק או לחתוך זוג של מנעלים התפורים יחד כדרך שאומנים עושין, אף על גב דהתפירה אינה של קיימא, דאין חילוק בתפירה בין של קיימא לאינה של קיימא; ויש מתירין בתפירה שאינה של קיימא, ואין להתיר בפני עם הארץ (במ"ב סקכ"ג פסק דלא אסרו הרמ"א ושאר הפוסקים אלא בקשירה שקשר האומן בשעת מלאכתו קודם שנגמרה מלאכת הבגד או המנעל, אבל אחר שנגמרה מלאכת הבגד או המנעל – כל קשירה מותרת. לעומתו פסק החזון איש סי' נב סקי"ז להחמיר אפילו אחר שנגמרה מלאכתו, בכל מקרה שנעשה החיבור על ידי האומן כדי לחתכו בלבד ולא להתירו).

סביב לשולחנך

איסור פתיחת בית הצואר

בגמרא (שבת מח.) מובא: איתיביה רב חנן בר חסדא לרב חסדא: מתירין בית הצואר בשבת אבל לא פותחין ... אמר רב יהודה אמר רב: הפותח בית הצואר בשבת חייב חטאת. מתקיף לה רב כהנא: מה בין זו למגופת חבית [דתניא (שם קמו.): מביא אדם חבית ומתיז את ראשה בסייף, ומניחה לפני האורחים]. אמר ליה רבא: זה - חיבור, וזה - אינו חיבור [מגופה אינה חלק מהחבית אף אם היא דבוקה, שהרי להינטל עומדת, אבל בגד ארוג כולו חיבור], עכ"ל. דין זה של התרת בית הצוואר ופתיחתו הובא בשו"ע (שיז, ג). אנו נתמקד בפתיחת בית הצוואר שנאסרה משום מתקן מנא[21].

בית הצוואר פתוח שנסגר

כתב רבנו ירוחם (חי"ד נתיב יב פה ע"ד), אפילו אם היה בית הצוואר פתוח וקשרו בחוטים, אם אינו יכול להתירו בלי לחתוך החוטים אסור, אך בהגהות מרדכי (סי' תנז) הביא שרבנו יואל וראבי"ה (סי' רו) בשם רשב"ם מתירים זאת, כיוון שתפירה זו אינה של קיימא. הב"י בסוף הסימן (שיז) הביא את דברי רבנו יואל וראבי"ה וסיים שאין להקל בפני עם הארץ. הרמ"א כתב גם הוא כמסקנת הב"י.

במ"ב (סקכ"ג) דייק מדברי הרש"ל, שדווקא קשירה כעין זו שהאומן עושה בשעת מלאכתו, אסור לפותחה משום מכה בפטיש[22], כיוון שחיתוכה נחשב לגמר מלאכה, אבל קשירות שנקשרו לאחר שכבר נגמר הבגד מותר להתירן (אם הינן מהקשרים המותרים להתירם בשבת, עיין סימן שיז). כן כתב גם הגר"ז (סע' ו). אבל החזון איש (סי' נב סקי"ז) חידש שאם תפרו

21 בטעם דאין בפתיחת בית הצוואר משום קורע, כתב הב"י דכיוון שאין מעשה הפתיחה על מנת לתפור, אין חיוב בזה. אומנם מהרמב"ם (פ"י ה"י) מוכח שדעתו שיש במעשה זה משום קורע. עוד בטעם הדבר שאין בהתרת בית הצוואר משום מלאכת מתיר, כתב השו"ע לפי שהקשר אינו של קיימא, ועיין מ"ב (סקכ"א) מה שכתב בזה.

22 בנוגע לסיבה שכתב במ"ב (סקכ"ה) על דברי הרמ"א שאין לנתק או לחתוך זוג של מנעלים - "משום דהוא חשיב כקורע על מנת לתקן", ולכאורה אין פה שום אפשרות תיקון, נראה דלאו דווקא אלא כל שיש בקריעה זו תיקון כלשהו, חייב משום מכה בפטיש.

האומן או קשרו באופן שעומד לחתכו ולא להתירו, נחשב כלא נגמרה מלאכתו וכשפותחו הוי גמר מלאכתו. לדבריו, מה שהתירו הרמ"א ומהרש"ל היינו דווקא בקשר שעומד להתרה או לניתוק, אבל אם הקשר הוא כזה שעומד לניתוק בלבד, חייב אפילו אחר שכבר נגמרה מלאכת הבגד או הכלי. כדברי החזו"א נמצא בפירוש בריטב"א (שבת מח:, מכות ג:), והובא בקצרה בכס"מ[23] (פ"י ה"י). ובשמירת שבת כהלכתה (פט"ו הערה רכג בשם הגרש"ז) ביאר דגם הם החמירו רק כשהקשירה בבגד עצמו ולא כשהקשירה מחברת בין ב' בגדים שונים או נעליים שונות.

ג. נתינת מילוי לתוך חומר

זה השולחן

שו"ע שמ, ח נתינת מוכין לתוך הכר

מוכין שנפלו מן הכסת, מותר להחזירם אבל אסור ליתנם בתחלה בכסת.

סביב לשולחנך

בגמרא (שבת מח.) נאמר: רב חסדא שרא לאהדורי אודרא לבי סדיא בשבתא. איתיביה רב חנן בר חסדא לרב חסדא: מתירין בית הצואר בשבת אבל לא פותחין, ואין נותנין את המוכין לא לתוך הכר ולא לתוך הכסת ביום טוב, ואין צריך לומר בשבת - לא קשיא, הא – בחדתי, הא - בעתיקי. תניא נמי הכי: אין נותנין את המוכין לא לתוך הכר ולא לתוך הכסת ביום טוב, ואין צריך לומר בשבת. נשרו - מחזירין אותן בשבת, ואין צריך לומר ביום טוב. ע"כ.

רש"י פירש דבחדתי - השתא עביד ליה מנא וחייב משום מכה בפטיש, והביאו הב"י. הרמב"ם (פכ"ב הכ"ג) חלק על רש"י וכתב שזו גזירה בלבד שמא יתפור, וכתב שעה"צ (סקס"ח) שרוב הפוסקים סוברים כרש"י.

—

זר זהב סביב

ניפוח בלונים

כתבו האחרונים שאסור לנפח בלונים (וכן שאר דברים הצריכים ניפוח, כגון מזרן) מחמת שני חששות: מכה בפטיש וגזירה שמא יקשור. במקרה שאין הדרך לקשור אחר הניפוח או שהדרך להוציא את האוויר אחר השימוש, יש אומרים שמותר לנפח, בתנאי שניפחו לפחות פעם אחת מערב שבת. לדבריהם מותר לנפח גלגל גומי או כרית מתנפחת אפילו במשאבה המיוחדת לכך (אבל לא חשמלית). ויש מחמירים גם בזה.

איסור ניפוח בלונים הובא בשמירת שבת כהלכתה בכמה מקומות. בפרק לד (הלכה כד

23 לכאורה זוהי גם דעתו של רש"י (שבת מז. ד"ה מלבנות המטה) שפירש לגבי איסור החזרת מלבנות המטה מחשש שמא יתקע ויתחייב, "כעין רגלים קטנים ויש להן בית קיבול ומכניס לתוכן ראשי כרעי המטה שלא ירקבו בארץ", היינו שאין מלבנות אלו חלק מהכלי אלא דבר חיצוני וטפל לו, וחייב עליהן משום מכה בפטיש, וכמו שכתב הוא עצמו באותו דף (ע"ש בד"ה חייב חטאת).

בהערה צז) חילק השש"כ בין כלי שדרך להוציא ממנו את האוויר בכל פעם, שבזה כתב שמותר לנפחו, לבין כלי שנועד להשאר נפוח, שהמנפחו חייב. עוד הוסיף שם שאף לדברי החזון איש (סי' נ ס"ק ד"ה והא) נטה הגרש"ז שם לומר שיתיר במקרה זה. ובפט"ז (הערה כג) כתב שכל אוויר העולם חשיב דבר אחד (ר"ל אף לדברי האליה רבה המובאים במ"ב שיז סקי"ח שאסר ליתן שרוכים חדשים למנעל ישן, כי לדעתו כל נתינת דבר חדש בכלי ישן תחשב עשיית כלי, מ"מ אף הוא יודה להתיר כשמדובר בנפיחת אוויר, כי אוויר העולם נחשב לדבר ישן).

ד. הצר צורה בחומר

זר זהב סביב

המנפח בכלי זכוכית והצר בכלי צורה אפילו מקצת הצורה, הרי זה תולדת מכה בפטיש וחייב.

כן הוא בגמרא שבת (עה:) אמר רבי שמעון בן קיסמא אמר רבי שמעון בן לקיש: הצר צורה בכלי, והמנפח בכלי זכוכית - חייב משום מכה בפטיש. וכן כתב הרמב"ם (פ"י הט"ז).

עשיית קיפולי נייר

אסור לקפל מפיות נייר בצורה מיוחדת, כדרך שרגילים לעשות לכבוד אורחים, או כמו שעושים צורות מיוחדות וצעצועים על ידי קיפול הנייר. אבל מותר לקפלן קיפול רגיל. מפית בד שקיפולה נפתח אין לחזור ולקפלה שוב.

כן כתב בשמירת שבת כהלכתה (פי"א הלכה מא). ובהערה קסג ביאר שדומה הדבר לבנין ואסור מדרבנן. ובפט"ז הערה סא ביאר שאין להתיר במקרה זה מטעם שנעשה הקיפול על דעת לחזור ולפתחו, כשם שהתירו מטעם זה לילדים לשחק בלגו, כי קיפולי נייר אינם בגדר צעצוע אלא עושים כן לכתחילה בצורה יפה שמבוגרים רגילים לעשות, ולכן אף שהמפיות עשויות שוב להתפרק בו ביום "נכון להחמיר", משא"כ לגבי צעצועי ילדים שהם רק מעשה ילדים עכ"ל. ומשמע שלא ברירא ליה לאסור כל כך, אך מכל מקום כתב להחמיר. וכן לא זכיתי להבין מאי שנא אם נעשה הדבר עבור מבוגרים או עבור ילדים, סוף סוף נעשה הדבר להתפרק בו ביום. וצ"ע. ועיין בפס"ת (שב סקי"ב הערה 107) שהביא פוסקים נוספים שכתבו לאסור הדבר, אך גם הוא העיר שאין זה איסור מוחלט.

ה. חיבור חלקים באופן זמני

זר זהב סביב

מותר להכניס אפילו רצועה חדשה בבגד חדש, אם מכניס באופן משונה שבודאי יוציאנו משם, וכגון שנותן שרוך בצבע אחר או ששואל מחבירו באופן שלאחר השבת יחזירנו לו. וכל כיוצא בזה.

כתב המ"ב (שיז סקט"ז) שמותר להכניס אבנט אפילו במכנסיים חדשים, כיוון דלא מבטל לה התם, והוא עשוי להכניסו ולהוציאו תדיר. מקור דברי המ"ב הוא מהב"י (סו"ס שיז) בשם תשובות אשכנזיות שכתבו כן. על פי דין זה כתב פס"ת (שיז סק"ו) שמותר לחבר דבר שבוודאי עתיד להוציאו, כמו שכתבנו.

ו. קריעת דפי הספר שלא נחתכו

זר זהב סביב

מ"ב (שמ סקמ"ה) – אסור מהתורה להפריד הדפים של הספרים שלא נחתכו מבעוד יום, ואפילו על ידי אינו יהודי אסור.

בפמ"ג (שמ א"א סקי"ח) כתב שיש בזה משום קורע על מנת לתקן. ואילו הביה"ל (שמ ד"ה וחיב) כתב שאיסורו משום מכה בפטיש.

ז. המצרף כלי מתכת

זה השולחן

שו"ע שיח, יב

מיחם שפינה ממנו מים חמין, מותר ליתן לתוכו מים צונן (מרובים) כדי להפשיר.

סביב לשולחנך

כן כתב הרמב"ם (פכ"ב ה"ו), ומקורו בדברי הגמרא (שבת מא.) שם מבואר שאע"פ שבנתינת המים הוא מצרף את הכלי, מותר ליתנם, משום דהלכה כרבי שמעון, הסובר כי דבר שאינו מתכוון מותר. וביאר הר"ן (שם יט: ד"ה מאי) שאין בזה פסיק רישא, משום שתהליך הצירוף כרוך בחימום הכלי, והחימום אינו קורה באופן ודאִי, כיוון שהמים שבתוכו מונעים אותו מלהתחמם[24].

זר זהב סביב

הנותן מים בכוונה לצרף

המכוין לצרף, י"א שהוא חייב מדאורייתא וי"א שהוא מדרבנן.

דעת הרמב"ם (פי"ב ה"א) דצירוף דאורייתא, וכן היא דעת הרמב"ן והגאונים (מובאת ברב המגיד שם). לעומתו, דעת הראב"ד (שם) דאינו אלא מדרבנן. והובאו ב' הדעות האלו במ"ב (ס"ק פ). מחלוקתם מונחת בפירוש הגמרא יומא (לד:) שם נאמר גבי טבילת כהן גדול ביוה"כ:

תניא אמר ר"י עששיות של ברזל היו מחמין מערב יום הכפורים ומטילין לתוך צונן כדי שתפיג צינתן. והלא מצרף, אמר רב ביבי: שלא הגיע לצירוף, אביי אמר: אפילו תימא שהגיע לצירוף, דבר שאין מתכוון מותר. ומי אמר אביי הכי והתניא בשר ערלתו אפילו במקום שיש שם בהרת יקוץ דברי רבי יאשיה, והוינן בה קרא למה לי ואמר אביי לרבי יהודה דאמר דבר שאין מתכוין אסור, הני מילי בכל התורה כולה, אבל הכא צירוף דרבנן הוא. ע"כ.

העולה מהגמרא שלרב ביבי צירוף דאורייתא ולאביי צירוף דרבנן. הרמב"ם פסק כרב ביבי, והראב"ד כאביי. עוד כתב הרב המגיד (שם) שהרמב"ן דחה את הראיה מאביי, ואמר שאין בעששיות צירוף כמו בגחלת, לפי שהן חמות הרבה ומפשירות המים ואין מצטרפות לגמרי אלא במים צוננין, ולזה יראה לי דעת רבינו נוטה במה שכתב פ"ב מהלכות יוה"כ: מלבנין עששיות של ברזל באש מבערב וכו'. עוד כתב הרמב"ן ז"ל: ואי קשיא הא דאמרינן (שבת קלד) ממתיקין את החרדל בגחלת ואוקימנא בשל מתכת, אלמא ליכא צירוף גמור במתכת, איכא למימר שאני חרדל שאינו מצרף ואין צירוף אלא במים. עכ"ל הרב המגיד.

24 לפי דברי הר"ן הנ"ל אפשר, שאם לא היה זה מיחם שפינהו אלא ברזל מלובן שהתחמם באוּר אסור.

מכה בפטיש בכלים ישנים שבטלו ממלאכתם

ח. החזרת רצועות מנעל וסנדל

זה השולחן

שו"ע שיז, ב

נשמטו לו רצועות מנעל וסנדל או שנשמט רוב הרגל, מותר להחזיר הרצועות למקומם (מ"ב סקי"ח – אבל רצועה חדשה שלא הייתה שם מתחלה אסור, דמקרי מתקן מנא. וכן הדין לרצועה ישנה ממנעל אחר שלא ניתנה שם כבר בעבר, שמירת שבת כהלכתה פט"ו הערה ריא. ובחזון עובדיה שבת ה עמ' עח מיקל בשרוך חדש במנעל ישן. ואף המקילים בשרוך חדש במנעל חדש של ימינו יש להם על מה לסמוך), ובלבד שלא יקשור. הגה: ודוקא שיוכל להחזירו בלא טורח, אבל אם צריך טורח לזה, אסור דחיישינן שמא יקשור (מ"ב סק"כ - האחרונים השיגו על זה, דאפילו אם הנקב רחב אסור במקום שרגילים לקשור, ובמקום שהנקב צר אפילו במקום שאין רגילין לקשור אסור).

סביב לשולחנך

בגמרא (שבת מח.) מובא שאין נותנין מוכין לתוך הכר, ומעמידה זאת הגמרא דווקא במוכין חדשים. בטעם האיסור כתב רש"י שבמעשה זה עשאו כלי, ואסור משום מכה בפטיש. התוספות (שם ד"ה הא) למדו מכאן שבמקרה שנתקו לו חוטי הסרבל, אם הנקב רחב ויכול להכניסם בלא טורח, שרי כיוון שהם ישנים. מכאן נמצינו למדים כמה חילוקים בעניין הכנסת חוטים ורצועות:

א. בכלי חדש: בנתינת רצועות מנעל חדשות או חוטי סרבל, ישנו איסור דאורייתא של מכה בפטיש. אומנם במנעלים שלנו, שהכנסת השרוכים נעשית בלא טורח כלל, ואף בלא שרוכים אפשר לנעול את הנעל אלא שהיא אינה נוחה כל כך, כתב הגר"ע יוסף (חזו"ע חלק ה הלכות תופר הלכה א עמ' עח) שלמקילים ליתן אפילו לכתחילה יש על מה לסמוך, והביא פוסקים רבים שכתבו כן.

ב. בכלי ישן: מותר ליתן רצועות וחוטים בתנאי שאין בזה טורח. אולם במקום טורח יש בזה חיוב משום תיקון מנא (תוספות שם. מרדכי סי' שפז. והובא ברמ"א בשוני מסוים[25]. בט"ז סק"ד כתב "כמתקן מנא" ומשמע דהוא רק מדרבנן, אומנם בפמ"ג א"א סק"ט וגר"ז סע' ה משמע דהוא דאורייתא). אכן יש שהבינו (עיין פמ"ג א"א סק"ט בדעת המג"א, אומנם עיין מחצית השקל שלא הבין כמותו), שהאיסור הוא משום שאסור לטרוח בשבת. לעניין הנפק"מ בין הטעמים, בפמ"ג כתב שאם משום טורח, מותר על ידי גוי. לטעם דתיקון מנא יש עוד נפק"מ, שבמשחיל לזמן מוגבל יהיה מותר.

ג. כלי ישן ונותן בו רצועה חדשה שלא הייתה בו מעולם: המ"ב (סקי"ח) החמיר בזה ע"פ דברי האליה רבה (סע' ז), ויש בזה

25 עיין מג"א וט"ז (הובאו בביה"ל ד"ה ודוקא) שכתבו שיש ט"ס בדבריו, שהוא שינה וכתב "שמא יקשור" וזה אינו, דחשש קשירה יש גם אם אין טורח וחשש מכה בפטיש הוא דווקא אם יש טורח.

משום מתקן מנא. ואפילו אם הרצועה ישנה והייתה כבר בכלי אחר, אסור, כל שלא הייתה בכלי זה לפני השבת. ולא התירו אלא כשמחזיר רצועת הכלי הזה שהייתה בו ונשמטה למקומה (עיין שמירת שבת כהלכתה פט"ו הערה ריא). אומנם בחזון עובדיה (שם) כתב להתיר בזה, ושכן היא דעת תורת שבת (שיז סק"ז), קצות השולחן (סי' קמו בדה"ש אות ג) ושו"ת בצל החכמה (ח"ד סי' קנט אות ב).

זר זהב סביב

אסור להשחיל סרט חוט או שרוך וכיוצא בזה אלא אם נתקיימו כל ג' התנאים הבאים:

א. הסרט היה כבר בבגד זה מערב שבת.

ב. אפשר לחזור ולהשחילו בלא טורח.

ג. אין חשש שמא יקשור (או יתפור).

כן כתב שמירת שבת כהלכתה (פט"ו הלכה סג) ע"פ המבואר לעיל.

עוד כתב להחמיר גם במקומות שיש לחשוש שמא יתפור אחר ההשחלה (וע"ש בהערות שהניח בצ"ע למה לא זכר חשש זה במ"ב). אך בפס"ת (שיז הערה 56) כתב שדבריו אלו תמוהים, שכן בתפירה שהיא בעסק גדול, אין לחשוש שמא ישכח ויתפור כחשש הקיים בקשירה, לכן הובא חשש זה למעלה בסוגריים.

ט. חיבור קבוע בין ב' כלים הראויים לשימוש בפני עצמם

זר זהב סביב

יש שהחמירו כשמחבר ב' חלקי בגד באופן שמעמיד הבגד על מתכונתו הנכונה, אפילו אם חיבור זה נעשה על ידי סקוץ' או רוכסן וכיוצא בזה. לדוגמה: בטנת פרווה למעיל החורף, מדרסים וספידות למיניהם, וכיוצא בזה. אומנם רבים מקילים בזה, כי לא אסור אלא בגד שאינו ראוי ללבישה כהוגן, אבל בגד הראוי ללבישה אלא שמחבר אליו חלקים שונים לנוחיות יתירה, מותר.

עיין שו"ת חלקת יעקב (סי' קכג) ושו"ת שבט הלוי (ח"ג סי' נא וח"ח סי' סא) שהחמירו בזה, ולעומתם בשו"ת בצל החכמה (ח"ג סי' צב) שו"ת באר משה (ח"ג סי' פח) שמירת שבת כהלכתה (פט"ו סעי' עח) וחזון עובדיה (ח"ה עמ' פג) שהקלו. עוד עיין פס"ת (שיז סק"ז) בסיכום הדעות השונות.

י. הרוצה להחזיר כלי לקדמותו ותיקון כלי שהתעקם

זר זהב סביב

מחט שנשברה אסור לחברה מהתורה. וכן מחט שהתעקמה אפילו מעט אסור לפשטה.

מחט שנשברה, אסור לחברה מדאורייתא לכל הדעות, אלא שנחלקו הפוסקים האם כשנתעקמה אפילו מעט איסור פישוטה הוא דאורייתא, או דרבנן משום מיחזי כתיקון מנא או משום טרחא יתירה. מדברי המג"א (שמ סקי"א) משמע שהאיסור מדרבנן, והביאו הבאר היטב (שמ סקי"א). כמו כן הביאו המ"ב בהלכות יו"ט (תקט סק"ז) והוסיף, הוא הדין שסכין שנפגם אסור להשחיז דהוי תיקון כלי. עוד עיין בב"י ובמ"ב בסימן תקט במחלוקת זו ובפס"ת (שמ ס"ק כו), ואכמ"ל.

יא. פתיחת סתימה בכיור

זר זהב סביב

נחלקו הפוסקים האם מותר לפתוח סתימה בכיור. אכן אם לא נסתם הכיור לגמרי, לכל הדעות יש להקל.

הגר"ע יוסף כתב (שו"ת יביע אומר ח"ה או"ח סי' לג. וכן בהליכות עולם ח"ד עמ' רנד) שאסור לפתוח סתימה בכיור אם הוא נסתם לגמרי, משום מתקן מנא. לדעתו זו הסכימו בשו"ת משנה הלכות (ח"ו סי' פא-ג) ובשו"ת אור לציון (ח"ב פכ"ז הי"ב). אומנם על ידי גוי, כתב הגר"ע יוסף שיש להקל במקום צורך גדול.

ראיית האוסרים היא מהמובא בכתובות (ס.) ונפסק בשו"ע (שלו, ט), שצינור המקלח מים מן הגג שעלו בו קשים ועשבים הסותמים ומעכבים קילוחו, ומימיו יוצאים ומתפשטים בגג ודולפים לבית, ממעכן ברגליו בצנעה. טעם ההיתר הוא, שהוא מתקן את הדבר בשינוי, ובמקום פסידא לא גזרו רבנן. הגרע"י הוכיח מפירוש התוספות (שם) ומהרבה מאוד ראשונים שמעשה זה איסורו מדאורייתא, אך התירוהו במקום פסידא על ידי השינוי הנ"ל. משמע בכל אופן שאיסורו דאורייתא, ולא כנשמע מדברי הפמ"ג (שלו מש"ז סק"ט), שמדובר בעשבים תלושים ואיסור התיקון הוא דרבנן בלבד, והתירוהו, כיוון שהוא שבות דשבות. דברי הפמ"ג הובאו במ"ב שם סקמ"ו. כדברים אלו כתב גם הפני יהושע (כתובות שם), שאיסורו דרבנן.

לעומת האוסרים, כתב בשמירת שבת כהלכתה (פי"ב הלכה י"ח) בשם הגרש"ז להתיר פתיחת סתימה על ידי משאבה ביתית, וכן דעת שו"ת מנחת יצחק (ח"ה סי' עה). הגרש"ז דימה את סתימת הכיור לבקבוק שנסתם צווארו, שעליו כתב המ"ב (שיד סקי"ז) שמותר להוציא את הסתימה הזו, אף על פי שהבקבוק מחובר לקרקע. ראיה נוספת יש מהשו"ע (תקז, ד), שתנור שנפלו לתוכו טיח ואבנים, אין בגריפתו משום תיקון מנא.

הגרע"י העיד שדיבר בעניין זה עם הגרי"ש אלישיב, וגם הוא סובר לאסור. וכן בשו"ת משנה הלכות הנ"ל (סי' פא) העיד ששמע מהגרש"ז שבתחילה היקל בזה, ושאחר שדקדק בהאי שמעתתא נראים לו דברי הגרע"י, אולם במקום כבוד הבריות יש להקל אם עושה על ידי שינוי. וצ"ע, כי במהדורה המחודשת מציין שש"כ לדברי המשנה הלכות הנ"ל אולם מחזיק בדעתו להקל.

יב. הולדת כח שמפעיל כלים

זר זהב סביב

נחלקו הפוסקים האם יש איסור למלא שעון מכני שעמד מלכת. ומסקנת המשנה ברורה שיש לאסור הדבר משום חשש תיקון כלי.

עיין בחיי אדם (ח"ב כלל מד סי"ט) ובפמ"ג (שח א"א ס"ק עח) שסוברים שיש בזה משום איסור תורה של תיקון כלי. אומנם יש שחלקו על זה ולדעתם יש לראות השעון ככלי שלם שדרכו בכך, שהרי אדרבה אין רצונו שישאר הקפיץ מתוח לעולם. כדעה זו כתבו הרבה פוסקים (חלקם התירו באופן עקרוני או במקום צורך גדול וחלקם התירו ללא מגבלה): שו"ת פנים מאירות (ח"ב סי' קכג), שו"ת שאילת יעבץ (ח"א סי' סג), בנין עולם (סי' יא), תשובה מאהבה (ח"ב סי' רעג), שו"ת כתב סופר (או"ח סי' נה), אשל אברהם (בוטשאטש) סי' שלא במהדו"ב, שו"ת שואל ומשיב (מהדורא ו' סי' נג).

אומנם דעת המ"ב (שלח סקט"ו) לאסור הדבר, אבל כתב שאם מדובר לצורך חולה הצריך לכך יש להתיר למלא בעודו הולך, אם יש קושי למצוא גוי. ואם עושה על ידי גוי יש להתיר זאת לצורך חולה אפילו כשנפסק הילוכו. ועיין שעה"צ (שם סקי"ט) שהסתפק שמא יש להתיר על ידי גוי אף לשאר דבר מצווה.

עוד עיין במ"ב (רנב סק"נ) שדייק מלשון הרמ"א (שם סע' ה) שאסור מדאורייתא להעמיד השעון, ואפילו במקום מצווה אין להתיר ואפילו על ידי גוי.

ועיין שערי תשובה (שלח ד"ה זוג) וכן בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' ט) בבירור ארוך בדעות השונות בנושא זה.

יש להקשות לכאורה על המחמירים בדין זה, הרי קיי"ל שכלים שדרך שימושם הוא בפירוק והרכבה, מותר להרכיבם אפילו בשבת (כמש"כ הט"ז ומג"א והובאו במ"ב שיג סקמ"ה) והוא הדין גם כאן. אלא עיין בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' ט) שביאר הגרש"ז החילוק בזה, שדווקא בכלים שכך הוא דרך תשמישם לפרקם ולהחזירם מרצונו הטוב, נחשב כשלם אף בעודו מפורק. מה שאין כן הכא וכן בשיפוד שנרצף וסכין שנפגם

או כלי שנטמא, חשיב שפיר תיקון, דסו"ס רצונו שישאר מתוח כך לעולם, אלא שממילא נצרך לפעמים להכינו מחדש. ע"ש עוד שהביא הרבה דוגמאות לזה.

—

זר זהב סביב

כלי שלם שיש בו קפיץ

כלי שלם שיש בו קפיץ שניתן למותחו לשעה קלה, כגון קפיץ המצוי בצעצועי ילדים, יש מתירים למותחו.

הגרש"ז אוירבך (מנחת שלמה ח"א סי' ט ד"ה ברם, ובהערה שם) כתב להתיר למתוח הקפיץ, הואיל והמתיחה אינה נשארת בו קבועה לעולם, בדומה להיתר פתיחת דלת החוזרת ונסגרת על ידי קפיץ. אולם ציין שבחזון איש (סי' נ' סק"ט) כתב לעניין עריכת שעון בלשון זו: הכא על ידי עריכתו יוצר כח חדש בהמסובב שידחוק על האופנים שינועו כולם, והעמדתו על תכונה זו הוא בונה או מכה בפטיש. עכ"ל. משמע שכל הולדת כוח חדש אסורה, אפילו בכלי שלם. לדעה זו, כתב הגרשז"א, גם אסור ללחוץ בשבת על כפתור המסלק את המחסום שמונע צלצול. אומנם אין בזה משום גרם השמעת קול, כיוון שזה רק מדרבנן וגם אין זה קול שיר, אבל כיוון שעל ידי הסרת המונע הוא גורם שהפעמון ינוע לאחר זמן, הוה ליה כגרם מלאכה שאסור עכ"פ מדרבנן. ע"ש. והגרע"י (הליכות עולם ח"ד עמ' רמא) כתב להלכה כדברי הגרש"ז להתיר למותחו.

יג. צינור שעלו בו קשקשין - היתר עשיית מלאכה בשינוי במקום פסידא

זה השולחן

שו"ע שלו, ט

צנור המקלח מים מן הגג שעלו בו קשים ועשבים (מ"ב סקמ"ו – תלושים. ולדעת שו"ת יביע אומר ח"ה סי' לג אות ב אף מחוברים התירו, בתנאי שלא יהיה פסיק רישא שיתלשם. ובספר לוית חן סע' קג מתיר אפילו אם פסיק רישא שיתלשם) שסותמים ומעכבים קילוחו ומימיו יוצאים ומתפשטים בגג ודולפים לבית, ממעכן ברגלו בצנעה, דכיון דמתקן על ידי שינוי הוא, שאינו עושה אלא ברגליו, במקום פסידא לא גזרו רבנן.

סביב לשולחנך

מיעוך עשבים ברגלו במקום הפסד והאם התירו אף כשהעשבים מחוברים

בגמרא כתובות (ס.) מובאת ברייתא: תניא נחום איש גליא אומר צינור שעלו בו קשקשים ממעכם ברגלו בשבת בצנעא ואינו חושש, מאי טעמא מתקן כלאחר יד הוא ובמקום פסידא לא גזרו רבנן. אמר רב יוסף הלכה כנחום איש גליא.

כתבו התוספות (ד"ה ממעכן): והא דאמר (שבת סד:) כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור, היינו דווקא באיסור מלאכה דאורייתא, כמו שוטחן בחמה, אבל לא כנגד העם (שבת קמו:) שאם יראו יסברו שכבסן בשבת, אבל הכא לא יראה אלא מלאכה כלאחר יד דהויא דרבנן, ולא גזרו רבנן לאסור בחדרי חדרים. ע"כ. מלשון התוספות מוכח, שאף שמעיכת הקשקשים אסורה מהתורה, בכל זאת התירו זאת כיוון שעושה כלאחר יד ובמקום פסידא לא גזרו רבנן.

הפמ"ג (מש"ז סק"ט) כתב שלא

כתוספות, ופירש שכאן מדובר בצינור שעלו בו קשים ועשבים תלושים, דלא הוי אלא איסור דרבנן משום שנראה כמתקן כלי, וכשעושה ברגלו דהוי כלאחר יד נחשב כשבות דשבות: שבות של עשבים תלושים, ושבות נוסף של מתקן בשינוי, אכן אם עלו עשבים מחוברים וגדלו שם, יש לומר שאסור, דקי"ל (בסי' שלו, ה), עשבים שעלו על אוזן הכלי מלחות הכלי, חשובים כמחוברים לקרקע, והתולשן חייב. ועל ידי עכו"ם למאן דאמר שרי כמו כן בזה. והובא להלכה בכף החיים (ס"ק נח) ובמ"ב (ס"ק מו), וכן כתבו אחרונים נוספים, הפני יהושע (כתובות ס. בתד"ה מפרק כלאחר יד) ושו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' קו בד"ה ונהי), וכן פסק להלכה בשו"ת משפטי עוזיאל (או"ח ס"ס י) שהוא רק מדרבנן.

אומנם בשו"ת יביע אומר (ח"ה סי' לג אות ב) דחה דברי הפמ"ג והוכיח שהרבה ראשונים מסכימים לדעת התוספות, והתירו אפילו באיסור דאורייתא, אבל כתב שדווקא למעכן התירו שאינו פסיק רישא שייתלשו, שאם לא כן אלא הוה פסיק רישא שייתלשו, הרי לפנינו תרי איסורי שבות, ולא מתירים זאת, לחלק מן הפוסקים, אפילו במקום פסידא. אומנם עיין בספר לוית חן (סע' קג) שמתיר אפילו אם בוודאי יתלשם, כי במקום פסידא לא גזרו רבנן אפילו אם יש תרי שבותין. וצ"ע.

מיעוך העשבים בפרהסיא

הר"ן (סא. ד"ה ממעכן) כתב ואפשר דלאו דווקא בצנעא, דאי לא אפשר בצנעא אפילו בפרהסיא נמי שרי, מיהו כל היכא דמצי למיעבד בצנעא טפי מעלי. ע"כ, כלומר במקום שאי אפשר אחרת, מתיר הר"ן למעך העשבים אף בפרהסיא, אומנם הביאור הלכה (ד"ה בצנעא) כתב, שמסתימת הראשונים משמע להחמיר בזה.

זר זהב סביב

להסיר העשבים הנה והנה

מ"ב (סקמ"ז) - וכתב המאירי (קמד:) דלהסירם הנה והנה אסור אפילו ברגלו. טעמו של המאירי הוא שלא התירו אלא כשאין פסיק רישא שיתלוש. לפמ"ג לעיל, שהעמיד את הגמרא דווקא בדלא פסיק רישא, מובנת כאן הסיבה האסורה, דהוי פסיק רישא, וליבי"א צריך לומר שטעם האיסור כאן הוא כיוון שלא מתירים תרי שבותין אפילו במקום פסידא.

מכה בפטיש בדברים הראויים לאכילה

יד. עשיית כלי מדברים המיועדים לאכילה

זה השולחן

שו"ע שכב, ד-ה

אוכלי בהמה, אין בהם משום תיקון כלי; לפיכך מותר לקטום, אפילו בסכין, קש או תבן ולחצוץ בו שיניו; אבל קיסם שאינו אוכל בהמה, אפילו ליטלו כדי לחצוץ בו שיניו, אסור. מותר לטלטל עצי בשמים להריח בהם ולהניף בהם לחולה; ומוללו להריח בו (מ"ג סקי"ז – צ"ל וקוטמו ומוללו. והתירו לעשות זאת בידו, אבל בכלי אסור. ומותר בידו בין לעצמו בין לאחרים, שעה"צ סקט"ז), אחד קשים ואחד רכים.

סביב לשולחנך

כל הנ"ל מובא במסכת ביצה (לג.-לג:), ומבואר בגמרא שם שיש לחלק בין דבר הראוי למאכל בהמה לבין דבר שאינו ראוי למאכל בהמה. כמו שיובא כעת.

דברים הראויים למאכל בהמה

מבואר בגמרא שם: "אוכלי בהמה אין משום תיקון כלי", ולכן מותר לקוטמם אפילו בכלי. העיר הרא"ש (סי' יג), כי על אף דמשמע מן התוספתא (פי"ג הי"ב) שדווקא ביד מותר, מסקנת הגמרא שלנו עיקר, ומותר לקטום אוכלי בהמה גם בכלי. כן פסק השו"ע.

דברים שאינם ראויים למאכל בהמה

מצאנו שלוש צורות בעשיית כלי מדברים שאינם ראויים למאכל בהמה:

א. קטימה בכלי – כגון קיסם קשה שקוטמו בכלי כדי לחצוץ בו שיניו, אסור מדאורייתא לדברי הכול משום תיקון כלי.

ב. קטימה ביד – בגמרא ביצה (שם) מובא שנחלקו ר' אליעזר וחכמים לגבי הקוטם ביד, לר' אליעזר אם קטם כדי לחצוץ בו שיניו - חייב מדאורייתא משום תיקון כלי, ולכן אף אם קוטמו כדי להריח בו אסור מדרבנן. לחכמים קטימה ביד תיקון כלאחר יד הוא, ולכן הקוטם ביד כדי לעשות כלי, כגון שקוטם כדי לחצוץ בו שיניו אסור מדרבנן, אבל הקוטם כדי להריח מותר לכתחילה. ההלכה נפסקה כחכמים, וכן פסק בשו"ע (שכב, ד).

כתב במ"ב (סקי"ז), שההיתר לקטום או למלול עצי בשמים קשים הוא דווקא כשעושה את הפעולה בידו, אבל לא בכלי, אף אם אין הוא מכוון כלל במעשהו זה לעשיית כלי (כן כתב רש"ל והובא במג"א ואליה רבה, ודלא כט"ז שהתיר). והסכים לזה בשו"ת יחוה דעת (ח"ב סי' נד).

מותר למלול בין לעצמו בין לאחרים (שער הציון סקט"ז בשם פמ"ג, שו"ת יחו"ד שם. לעומתם שיורי כנסת הגדולה פסק שלאחרים אסור למלול).

ג. קטימה ללא שום צורך – זו לשון הב"י (סו"ס שיז): וכן כתב בשבולי הלקט (סי' פז) שנוהגים לחתוך בשבת אגד גדיים ועופות המקולסים וחוטי תפירתן משום דפסיקת תלוש אינו אסור אלא אם כן מתקנו למדה או לעשות כלי (ביצה לג:), ואפילו בפסיקת תלוש אין שום איסור בשבת ואפילו שבות דרבנן אלא היתר גמור הוא, כדאיתא במסכת יום טוב (לא:)

חותמות שבכלים מתיר ומפקיע וחותך, ולפיכך לחתוך את התלוש היתר גמור, חוץ מדבר שיש בו כלי בחתיכתו. אבל מקלקלין בפסיקת תלוש מותר לגמרי. עכ"ל. דבריו אלו הובאו באחרונים רבים (אליה רבה תכח סק"א, גר"ז שיד סעיפים יב, טז, פמ"ג שיז א"א סק"כ ועוד). מאידך, הלבוש בסימן תכח כתב: "הטעם ביום אחד אין קובעין ראש השנה כדי שלא יבֹא יום הושע"ר ביום השבת, שאין חובטין ההושענות בשבת שהוא איסור דאורייתא". וכן בערוך השולחן (שכא סע' מ) אוסר מדרבנן כל קטימה אפילו שאין בה צורך. לסיכום מפורט של כל השיטות עיין פס"ת הערה 51.

זר זהב סביב

שימוש במאכל לצורך תיקון כלי אחר, לקישוט או לנוי

למדנו שאין איסור שימוש בדבר הראוי למאכל בהמה משום תיקון כלי, אך מדובר דווקא כשיוצר כלי לצורכי אכילה או לשימוש האדם, כגון קיסם לחצוץ בו שיניו וכדומה. אולם אם כוונתו לתקן כלי קיים על ידי מאכל, כגון שנותנו במקום נקב כלי כדי לסותמו, אסור. וכן אם עושה את הכלי למטרת נוי וקישוט בלבד – אסור (לעיתים יש בזה אף משום איסור מחתך).

כן כתב המ"ב (סקי"א) בשם הר"ן (ביצה יט. ד"ה אוכלי), והעתיקו בחיי אדם (ח"ב כלל לו ס"ג). ועיין בנשמת אדם (שם סק"א) שסובר שיש במעשה זה חיוב חטאת. עוד עיין בשעה"צ (תק ס"ק טז) שאסר לעשות נקב בבשר כדי שתהיה אפשרות לתלותו בכך, משום שמוגדר כעושה כלי. וכן כתב השמירת שבת כהלכתה (פי"א הלכה טו, בכוכבית).

טו. מכה בפטיש באוכלין

זר זהב סביב

אין איסור מכה בפטיש בהכנת מאכלים להכשירם לאכילה. ויש מי שהחמיר בזה.

יש מהאחרונים (לבוש שיח סע' ד, פמ"ג א"א שיח סקט"ז, נשמת אדם ח"ב כלל כ סק"ה, ערוך השולחן שיח סע' כט) הסוברים שיש איסור מכה בפטיש אף במאכלים, ולכן אסרו לשרות או להדיח, אפילו במים צוננים, מאכל שאי אפשר לאוכלו אלא בכך. וכן החמיר הבן איש חי (שו"ת רב פעלים או"ח ח"א סי' טז) ובעקבותיו הגר"מ אליהו (שו"ת קול אליהו עמ' שכז), וכן אחרונים נוספים (שו"ת אגרות משה ח"ג סי' נב, שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' סג).

כנגד דעה זו, האריך הביאור הלכה (שיח, ד ד"ה והדחתן) להוכיח שלא שייך איסור מכה בפטיש במאכלים כלל. וכן משמע מדברי הבית יוסף ומכל אותם הראשונים שתלו את איסור הדחת קלי הבישול בכך שנעשה על ידי מים חמים, ואילו הדחה בצונן מותרת. כדבריו פסק בשו"ת יחוה דעת (ח"ג סי' כב), וכן דעת האליה רבה (סקט"ז) והגר"ז (סע' יא). במנחת חינוך (מוסך השבת מלאכת מחתך) ובתהילה לדוד (סק"כ) הוסיפו שאף במאכלי בהמה אין שייך איסור מכה בפטיש[26].

26 אומנם לעיל נתבאר שאסור להפוך מאכל לכלי אם אינו מיועד לשימוש האדם, כגון להשתמש בו לסתום הנקב (כמובא במ"ב שכב סקי"א), אין זה אלא משום שהוא עושה בהם דבר שאינו מעין מלאכתן, אבל דבר המיועד לאכילה והוא עושה פעולה שנועדה להכשירו שיהיה ראוי לאכילה, לא שייך בזה משום איסור מכה בפטיש.

איסורי דרבנן השייכים לחשש מכה בפטיש

טז. איסור מחיאת כף ונגינה בשבת

זה השולחן

שו"ע שלט, ג

אין מטפחין להכות כף אל כף, ולא מספקין להכות כף על ירך, ולא מרקדין, גזירה שמא יתקן כלי שיר (מ"ב סק"ז – בין באבלו בין מחמת שמחה, אסור). ואפילו להכות באצבע על הקרקע או על הלוח, או אחת כנגד אחת כדרך המשוררים (מ"ב סק"ט – ואם עושה בחזקה כדי להקיץ לחברו, מג"א מותיר, אך תו"ש ופמ"ג מחמירים. ובפס"ת סק"ה כתב שבימינו שאין אופנים אלו כדרך המשוררים, מותר. וכן מותר להקיש על הדלת, כן כתב ביאור הלכה ד"ה או), או לקשקש באגוז לתינוק, או לשחק בו בזוג כדי שישתוק, כל זה וכיוצא בו אסור, גזירה שמא יתקן כלי שיר; ולספק כלאחר יד, מותר (ביה"ל ד"ה ולספק – אך לקשקש בזוג וכיוצא בזה דהוא דרך שיר – אסור אף על ידי שינוי). הגה: והא דמספקין ומרקדין האידנא ולא מחינן בהו משום דמוטב שיהיו שוגגין וכו'. וי"א דבזמן הזה הכל שרי, דאין אנו בקיאין בעשיית כלי שיר וליכא למגזר שמא יתקן כלי שיר דמלתא דלא שכיח הוא ואפשר שעל זה נהגו להקל בכל (מ"ב סק"י - קאי על טיפוח וסיפוק וריקוד, ולא על שאר דברים הנזכרים בסעיף זה. ואפילו בטיפוח וריקוד אין כדאי להניח המנהג שלא במקום מצווה אלא משום הנח להם וכו'. וכן דעת הגר"ע יוסף שיש לאסור ריקודים ומחיאת כף מכל וכל. ויש שהקלו בזה ובפרט במקום מצווה, כגון שמחת חתן וכלה).

סביב לשולחנך

חשש תיקון כלי שיר בריקוד ניגון ומחיאת כף

מקור דברי השו"ע במשנה במסכת ביצה (לו:) ולא מטפחין ולא מספקין ולא מרקדין. ובגמרא (שם) מובא שהיא גזירה שמא יתקן כלי שיר, ואין שוני בדינים אלו אם עושה כן מחמת צערו וחמתו או שעושה כן מחמת שמחה (מ"ב סק"ז).

כתב הרמב"ם (פכ"ג ה"ד-ה) שלספק כלאחר יד מותר (והוא מהירושלמי ביצה פ"ה ה"ב), והוסיף שאסור להכות באצבע על הקרקע, או על הלוח, או אחת כנגד אחת כדרך המשוררים, או לקשקש באגוז לתינוק או לשחק בו בזוג כדי שישתוק, כל זה וכיוצא בו אסור. דברי הרמב"ם הובאו להלכה בשו"ע. אכן, איסור קשקוש בפעמונים ובזגין הוא חמור יותר, מכיוון שבזה יש חשש גדול יותר שמא יתקן כלי שיר, כמובא במ"ב (סק"ח וס"ק י) ובביאור הלכה (ד"ה ולספק), ויש בזה נפק"מ להלכה כמובא במ"ב שם.

לעניין הכאה אחת כנגד אחת, כתב המ"ב (סק"ט) שאם עושה כן בחוזקה כדי להעיר את חברו, לדעת המג"א מותר, מכיוון שאין זה דרך שיר, אך התורת שבת ופמ"ג מחמירים בזה, ומשמע שמסקנתו

להחמיר. על מחלוקת זו כתב הפס"ת (סק"ה) שהייתה קיימת רק בימיהם, משום שכן היה נהוג אצל המשוררים, אבל בימינו, שהשתנה הנוהג, מותר להכות אחת כנגד אחת לכל הדעות. כמו כן כתב בביאור הלכה (ד"ה או), שמותר להקיש על הדלת וכיוצא בזה כי אין זו דרך שיר.

האם יש להקל בדינים אלו בימינו

בגמרא במסכת ביצה (ל.) מובא: א"ל רבא בר רב חנין לאביי: תנן, אין מטפחין ואין מספקין ואין מרקדין, והאידנא דקא חזינן דעבדן הכי, ולא אמרינן להו ולא מידי, א"ל וכו' הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. התוספות (שם ד"ה תנן) כתבו: ומיהו לדידן שרי דדוקא בימיהן שהיו בקיאין לעשות כלי שיר שייך למיגזר, אבל לדידן אין אנו בקיאין לעשות כלי שיר ולא שייך למיגזר. הב"י הביא את דברי התוספות, וכתב שמסתימת הפוסקים משמע שאינם סוברים כך, וכן בשו"ע השמיט את דברי התוספות הנ"ל.

הרמ"א לעומתו כתב: דהא דמספקין ומרקדין האידנא ולא מחינן בהו משום דמוטב שיהיו שוגגין וכו'. וי"א דבזמן הזה הכל שרי, דאין אנו בקיאין בעשיית כלי שיר וליכא למגזר שמא יתקן כלי שיר, דמלתא דלא שכיח הוא ואפשר שעל זה נהגו להקל בכל. עכ"ל. העולה מתחילת דבריו, שמה שנהגו להקל ואין מוחים בהם הוא רק בגלל מוטב יהיו שוגגים, ובלא זה אסור, אבל אח"כ הביא בתור יש אומרים את דעת התוספות, הסוברים שאין אנו בקיאים בעשיית כלי שיר, וסיים: "ואפשר שע"ז נהגו להקל בכל", ומשמע שלא פסק כן מן הדין אלא שהעיד שכך המנהג. גם במ"ב (סק"י) כתב שיש להקל בזה משום הנח להם לישראל וכו', וסייג עוד ואמר שאף דברי הרמ"א לא קאי אלא על טיפוח וסיפוק וריקוד, ולא על שאר דברים הנזכרים בסעיף זה.

אומנם יש פוסקים הסוברים שבמקום מצווה יש לסמוך, אף לכתחילה, על התוספות לעניין טיפוח וריקוד [והם רש"ל (המובא בשעה"צ סק"ז ובאליה רבה שא סק"ה וכן בכף החיים סקי"ג. אך בכה"ח סיים שיר"ש יחמיר בזה), מקו"ח, א"א בוטשאטש, כלכלת שבת כללי ל"ט מלאכות סוף אות לח, גר"ח פלאג'י בשו"ת לב חיים ח"ב סי' ט, שו"ת מנחת אלעזר ח"א סימן כט. וכן בשו"ת אור לציון ח"ב פמ"ג אות ט כתב שהמקל יש לו על מה שיסמוך. כמו כן בשעה"צ תכו סקי"ב משמע שמתיר בכל מקום מצווה, ע"ש.

בטעם הדבר מדוע במקום מצווה לא גזרו, ביאר הגר"ש ישראלי (חוות בנימין סי' פב) שאע"פ שאין בי"ד יכול לבטל גזירה של בי"ד אחר אלא אם גדול ממנו בחכמה ובמנין, אפילו אם בטל הטעם שבגללו גזרו חכמים או התקינו (רמב"ם הלכות ממרים פ"ב ה"ב), לא אומרים כלל זה במקרים שיש סברה לומר שאף הבי"ד הראשון לא היו גוזרים בהם. לפי זה ניתן להבין גם מדוע אמרו התוספות שאין לגזור כיום כי איננו בקיאים, אפילו שלא במקום מצווה, ע"ש שהוכיח זאת ממקומות נוספים. לדברים הקרובים לכיוון הזה, עיין בדברי הגר"י אריאל שליט"א המובאים להלן].

יתירה מכך, יש פוסקים שטענו שאף לדעת השו"ע יש להקל בדינים אלו בימינו, כמובא בערוך השולחן (סע' ט-י) וזו לשונו: ולענ"ד נראה טעם פשוט דסיפוק וריקוד שלנו לא נאסרה מעולם, דבזמן חז"ל היה זה בעת שמזמרים בכלי שיר והיו מטפחים ומספקים ומרקדין ע"פ סדר השיר, וכן משמע בירושלמי. אבל עכשיו אין זה כלל בעת שמזמרים בכלי שיר אלא בעת ששוררים בפה שירי שמחה מטפחים כף אל כף טיפוח בעלמא ולא ע"פ סדרי השיר. והך דסיפוק כף על ירך לא נודע לנו כלל וגם הריקוד בעת השמחה אינו כריקוד שלהם בסדר כרקודי נשים אלא מרקדים בלא סדרים, ואין כאן גדר שמא יתקן כלי שיר דאין להם שייכות זה לזה כלל ולא על זה גזרו חכמים. עכ"ל. אבל עיין בשו"ת יחוה דעת (ח"ב סי' נח, ח"ז סי' ע) שחלק על דבריו וכתב שאינם אלא דברי נביאות, ושיש לאסור לרקוד ולמחוא כף, כמו שמובא בשו"ע בפירוש. עוד עיין

שו"ת יביע אומר (ח"ג סי' כב) שדן בדעות השונות האם בימינו שייך לגזור בזה או לא.

[**הערת הגר"י אריאל:** חסידים נוהגים למחות כפים ולרקוד בשבת. ונימוקם עמם, כשם שהתירו לרקוד בשמחת תורה לכבוד התורה, כך גם החסידים שמחים בכל שבת שמחה של מצוה כמו בשמחת תורה. וגם בחורים ספרדים הנוהגים עפ"י פסקי הגרע"י אם הם לומדים בישיבה הנוהגת כמנהג החסידים יכולים לרקוד. וכשם שמותר לרקוד לכבוד כלה (כפי שהבאתם בשם האול"צ, גם שבת נקראת כלה ואנו אומרים "בואי כלה" לא תהיה כלה של הקב"ה כביכול, פחותה מכלה ב"ו). אין כאן מחלוקת בהלכה אלא בהרגשה. מי שמרגיש את השבת כמו כלה רשאי לרקוד. עכ"ל].

זר זהב סביב

היתר ריקוד ומחיאת כף בשמחת תורה

מ"ב (סק"ח) - וביום שמחת תורה מותר לרקד בשעה שאומרים קילוסים דתורה, משום כבוד התורה, כיון דלית בזה אלא משום שבות, אבל בשאר שמחה של מצוה, אפילו בשמחת נישואין, אסור. וגם לכבוד התורה אין כדאי להתיר אלא טיפוח וריקוד ולא קשקוש בפעמונים וזגים וכל שכן שאר כלי שיר דאסור.

כן כתב מהרי"ק (שורש ט ענף ב) המובא בב"י.

יז. טבילת כלים בשבת

זה השולחן

שו"ע שכג, ז

מותר להטביל כלי חדש הטעון טבילה, ויש אוסרים (מ"ב סקל"ג – וכן יש לאסור, אך אם עבר וטבל אפשר דמותר להשתמש. ובמ"ב רסא סק"ה כתב שבבין השמשות יש להתיר אם זה לצורך שבת ואין לו כלי אחר). וירא שמים יצא את כולם ויתן הכלי לאינו יהודי במתנה ויחזור וישאלנו ממנו, ואין צריך טבילה (מ"ב סקל"ה – ואחר השבת יחזור ויטבלנו בלא ברכה). הגה: ואם הוא כלי שראוי למלאות בו מים, ימלאנו מים מן המקוה ועלתה לו טבילה (מ"ב סקל"ו – אך לא יברך על הטבילה).

סביב לשולחנך

לטבול בשבת כלים שנלקחים מן הגוי

במסכת ביצה (יח.) מביאה הגמרא שאסור להטביל כלי טמא אפילו ביו"ט. וניתנו שם כמה טעמים לאיסור זה:

רבה - גזירה שמא יעבירנו ד' אמות ברשות הרבים, וגזרו ביום טוב משום החשש שיבואו להטביל בשבת.

רב יוסף - שמא יסחט, וגזרו חכמים גם על כלים שאינם בני סחיטה משום כלים שהם בני סחיטה.

רב ביבי - שמא ישהה הכלי מלטובלו עד יום טוב או שבת שבהם הוא פנוי ממלאכה, ויבוא לידי תקלה שישכח וישתמש בו בתרומה קודם הטבילה.

רבא – משום שנראה כמתקן כלי.

הרי"ף (ביצה י.) הביא רק את טעמם של רב יוסף ושל רב ביבי, ולפי טעמים אלו מותר להטביל כלי חדש (כי בכלים לא שייכת סחיטה, וכן לא שייך בהם החשש שמא ישהנו ונמצא עובר איסור, כי אוכל

שמתבשל בכלים שאינם טבולים אינו נאסר באכילה, עיין ביה"ל ד"ה מתר).

לעומת הרי"ף, הרא"ש (ביצה פ"ב סי' י"ב) פסק את טעמיהם של רבה ורבא, ולפי טעמם אין להטביל גם כלי חדש שנלקח מגוי, ואפילו כלי זכוכית שחובת טבילתו היא רק מדרבנן אסור לטובלו בשבת לדעה זו[27]. זו גם דעת הרשב"א (עבודת הקודש ש"ג ס"ד) והרב המגיד (הלכות יו"ט הי"ז-יח) בדעת הרמב"ם. [אולם הב"י כתב שדעת הרמב"ם כרי"ף, ומותר להטביל כלי חדש הנלקח מגוי].

לעניין הלכה, השו"ע (שכג, ז) פסק מעיקר הדין כרי"ף, אך כתב שירא שמיים יצא ידי כולם ויתן את הכלי לגוי ויחזור וישאלנו ממנו ואז אין צריך טבילה. עצה זו הובאה במרדכי (ביצה סי' תרעז). ואע"פ שאסור ליתן מתנה בשבת, במקרה זה מותר, משום צורך שבת (מ"ב סקל"ד). ואחר השבת, כתב המ"ב (סקל"ה) בשם הט"ז, שיחזור ויטבול את הכלי, אך לא יברך על הטבילה.

בדרכי משה (סק"ג) פסק כרא"ש לאסור, ואף שברמ"א לא גילה דעתו, אבל במ"ב (סקל"ג) כתב להחמיר בזה, והוסיף שכן כתב גם בשו"ת שאגת אריה (סי' נו). אך אם עבר וטבל, כתב דאפשר שמותר להשתמש, כדין כל ספק פלוגתא דרבוותא שמתירים בדיעבד (עיין שעה"צ סקל"ב).

כלי שראוי למלא בו מים

כלי שראוי למלאת בו מים ימלאנו מים מן המקוה ועלתה לו טבילה, כן כתב הרמ"א והוא מהרב המגיד (שם) על פי דברי הגמרא (שם). במ"ב (סקל"ו) כתב בשם מג"א (סקי"ג) שאינו מברך, כי לא מוכח שעושה לשם טבילה. אבל בביאור הלכה (ד"ה ימלאנו) התקשה למה לא יברך, והרי קיי"ל דטובל אדם בשבת משום שנראה כמיקר, היינו טובל כדי לקרר גופו ולא לשם טבילה, ולכן נפסק ביו"ד קצז שנידה מותרת לטבול בשבת, והרי לפנינו, שאע"ג שאינו מוכח שעושה לשם טבילה, מברך, וכתב דלולי דמסתפינא הוה אמינא לברך. אח"כ חידש שהדבר תלוי במחלוקת הראשונים, שהמג"א נוקט כשיטת התוספות, ואילו השו"ע פסק כרמב"ם, שאע"ג דלא מינכרא מילתא מברך על טבילה זו, ע"ש שהאריך להוכיח זאת. למעשה הניח בצ"ע.

בבין השמשות

בשו"ע (רסא, א) הביא הדין שאין מטבילים בערב שבת בבין השמשות, וכתב המ"ב (שם סק"ה) שנקט לשון המשנה שדיברה על טבילת כלים טמאים, אך להלכה כלים הלקוחים מן הגוי מותר להטביל, כמובא כאן. אף לרמ"א המחמיר בטבילת כלים בשבת, מכל מקום כתב המ"ב (שם) שכשהוא לצורך השבת ואין לו כלי אחר יכול לטבול בבין השמשות ובברכה כדין, שהרי התירו שבותין בבין השמשות לצורך השבת, כמובא שם. בשעה"צ שם (סק"ח) אף כתב שעדיף לטבול ולא לחפש אחר העצות הנזכרות כאן.

זר זהב סביב

להפקיר את הכלי ולהשתמש בו

בשו"ת מנחת שלמה (ח"ב סי' סו אות טז) כתב שאין להפקיר את הכלי ולהשתמש בו אלא אם מדובר בשעת הדחק, מפני שכשמשתמש בו שוב, נראה כחוזר וזוכה בו.

27 ואף על פי שכלי שנטמא בטומאה דרבנן מותר לטובלו בשבת ויו"ט, שאני התם דהוא לא מיקרי מתקן כל כך כיון דגם בטומאתו היה ראוי להשתמש בו עבור דברים טמאים, אבל כלים חדשים דלא היה ראוי להשתמש בו קודם טבילה כלל שפיר הוי מתקן (ביה"ל ד"ה מתר).